

Borsodi L. László

„NEM KÉRTELEK S NEM KÉRNÉLEK MA SEM”

– *Széljegyzetek Baka István Zsoltár című verséhez* –

TALÁLKOZÁSOM BAKA ISTVÁNNAL

Baka Istvánnal személyesen nem, „csak” verseiben találkozhattam. Még mindig fülemben csengenek az első általam megismert Baka-vers sorai:

„Hullnak a barna-piros levelek,
hull a virág, és hullunk véle mi,
nedvét kiszívó levéltetvei;
ősz van az űrben, a vég közeleg.”
(*Ősz van az űrben*)

A vers utolsó sora indította el aztán a Baka-szövegekkel való találkozásokat, amelyek arra engedtek következtetni, hogy ez a költészet, a Baka-versek szinte mindegyike a „vég közeleg” jelenvalóságát konstruálja meg akár maszkkal (Sztyepan Pehotnijként), akár maszk nélkül (?) (a *Tájkép fohással* című versben), Istennel vitázva (*Gecsemáné, Zsoltár, Én itt vagyok*) vagy nemzetképét körvonalazva (*Döbling*). Mi több: „a vég közeleg” nem csupán egy világkép, létfelfogás kifejezője, hanem (Baka megbetegedése után) a költő személyes sorsának, a halállal való szembesülés tapasztalatának, Istennel/Sátánnal, pontosabban istenével/sátánával való vitájának a metaforája is. A halál-közelség tudatában írt szövegekben (is) a személyes sors „lírai sorssá”, a személyes élmény, tapasztalat versvilággá formálódik – így teremtve a halandóság tudatában maradandót, halálból „verséletet”, időtlen, fiktív világot. Lássuk, miként valósul ez meg a *Gecsemáné* című ciklus *Zsoltár* című költeményében!

ZSOLTÁR

A bakai istenkép ambivalenciája, illetve a lírai alany öntudata egy dekanonizált előszöveg tükrében

A *Zsoltár* című költeményben a *Gecsemáné* című vers Istennel perlekedő lírai énjének hangjára ismerünk. Miután a beszélő Isten

akarata elutasítva (bár kérdéses, hogy mi az Isten akarata; nem lehet tudni, hiszen nem szól) a sajátját érvényesíti, és az elmúlással önként, egyedül néz szembe mint autentikus személyiség („mégse úgy legyen ahogy Te / Akarod hanem ahogy én”), és miután már számolt a *Szekér* című versben önmaga végességével, az alkotás, a költészet mint a halállal szembeni védekezés egyetlen eszközének lehetetlenné válásával, illetve megkérdőjeleződésével („Fáradt vagyok hiszen végül kifárad / A lelke-fosztott faragott fa és / A vasszögek s a formába feszített / Abroncs elernyed sírva az egész”), a ciklus harmadik versében még egyszer Istenhez fordul. Ez az Istenhez való fordulás azonban nem jelent bocsánatkérést, hozzá térést, annál inkább perlekedést, újabb számvetést s egy újrafelismerést, amely szerintünk már a Tűzbe vetett evangélium című kötet Sátán és Isten foglya című költeményében is kifejezésre jut: az tudniillik, hogy Isten és Sátán „koalíciójának” képtelensége elfogadhatatlan számára (Domokos 1996: 37):

„Lenn förtelem, fennen közöny,
sörét ver ablakomba,
vadnyúl-irhámon hajbakap
sátánhad, angyalhorda.

Szabad álmomból ébredek:
Sátán és Isten foglya,
s rám kattan, mint hideg bilincs,
a reggel horizontja.”

Ennek a drámának az újraartikulálódása a *Zsoltár* című vers, amelyben – értelmezésünk szerint – Isten és Sátán alakja teljesen összemosódik.

A cikluson belül utoljára szól Istenhez, ez a ciklus utolsó verse, amelyben még perel a „Nagy Hivatalnok”-kal, még utoljára leírja nevét, verssé formálja, metaforává sűríti szorongását „valami definiálhatatlan hatalom miatt, amely aztán az írott szöveg jóvoltából saját evolúción esik át (ezért képes vele Baka annyit vitatkozni, mintha ez az isten tőle független teremtmény lenne).” (Géczi 1996:64) Egy látszólag független, lényegében személyes, a lírai éntől függetlenített és a világot önmagától függetlenné tevő közönyös Isten képe rajzolódik ki, valamint egy meg nem alkuvó, következetes lírai alany méltósága tárul elénk.

Mintha a *Gecsemáné* című vers folytatódna; tovább perlekedik Istennel – a lírai én Istenhez való viszonyának ambivalens voltát artikulálva:

„Nem kértelek s nem kérnék ma sem
Oly félszeg voltam véled Istenem...”

A *Gecsemáné* „ahogy / Én akarom”-ja³ íródik tovább, kifejezve a lírai én hajlíthatatlan, autentikus voltát, következetességét, időben is kiterjesztve Istentől való függetlenségét, amely már nemcsak a jelenre, hanem a múltra („nem kértelek”) és a jövőre („nem kérnék”) egyaránt vonatkozik. Egyrészt adott a teljes tagadás és az Istentől való teljes függetlenség, hisz amennyiben nem kér Tőle, nem is függ Tőle, mégis azáltal, hogy szól Hozzá, elismeri létét (a kötet egy későbbi versében ezt írja: „S ha megtagadlak azzal adnék létet / Neked hát nem tagadlak s végre véged...” – *Én itt vagyok*). Az Úrral való kompromisszumnak nincsen feltétele, a szakítás/elválás végleges: „nem kérnék ma sem”, a halál árnyékában sem. Isten nélküli halálképzet körvonalazódik, a halált öntudattal vállaló ember méltósága ez. Az Istentől való függetlenség a megszólítás melegségével társul,⁴ rámutatva az első sor teljes tagadásának, a lírai én Istentől való eltávolodásának motivációjára is: „Oly félszeg voltam véled Istenem”. A beszélő szorongása, kellemetlen helyzete ez, hogy a pillanatnyi „ellágyulás” után („Istenem” – birtokos személyraggal ellátva) ismét az Úrban jelölje meg e szorongás okát, az Ő viselkedéséből vezetve le azt:

„Csak vártam míg aktáid tologattad
Hogy föltekints és észrevégy de nem...”

Az *Égtájak célkeresztjén* című kötettől kezdve „kiiktatódott a versekből Krisztus (...), a transzcendencia így egy tényezőre, Istenre szűkült le, ám a menny nem magasabb létsíkot, hanem a kisszerű földi világ tükrözését jelenti csupán. A személyes, gondviselő Isten megszűnt: az embernek önmagával kell szembenéznie. Az égbolt rekvizitumai (...) ezért jelennek meg lefokozó (...) költői trópusok formájában”. (Nagy idézi Lator Lászlót 1995: 91.) Ez a kritikai megjegyzés a *Zsoltár* című költeményre is érvényes a harmadik sortól, hiszen Isten, mint a földi hivatalnokok képmása, a kicsinyes emberi bürokrácia jelképe jelenik meg. Közömbös aktatologató, akit nem érdekelnek a „kliens” ügyei, aki deszakralizált ugyan, személytelensége mégis félelmetes, hiszen hatalma van – Ő a világ, az emberi sorsok intézője.

„A hold már kráterek pecsétnyomával

Úgy teli hogy rá se férne több...”

Ezekben a sorokban az Isten hivatalnok-létének és személytelen, automatikusan végzett tevékenységének kozmikus volta hangsúlyozódik. A „te stempliztél tovább” idegen eredetű szava pedig, mint a „pecsételni” szó pejoratív értelemben használt szinonimája, sugallja egyrészt a cselekvés automatizmusából származó veszélyeket, a fenyegetettséget, a szorongásával egyedül maradt ember léthelyzetét, másrészt pedig nevetségessé teszi az Urat. A költő paródiába fordítja át a kanonizált alkotásból (zsoltár) áradó tendenciát, és ez a személyessé élt világkultúra a hagyományosként számon tartott formakultúra és egy belülről fakadó ironia csomópontján a szent és a profán szókinsét igényli. (Fried 1996: 89)

A stempliző, nevetségessé tett Úrral szemben a „Hajbókoló kliens”-ek közül a világba vetettségét mélyen átélő ember emelkedik ki szorongásával, „feszengésével”: „én meg feszengtem / Hajbókoló klienseid között”. A közéjük nem tartozás a beszélő kiválasztottságtudatát, Istennel való következetes szembenállását és ebből fakadó vele való egyenrangúságát, a költői lét, a művészlét halhatatlanságát is implikálja.

A harmadik szakaszban a különállás, a kiválasztottságtudat megmarad (talán a művészlét halhatatlansága is), de a halandóságból fakadó létállapot folytán – tagadva ugyan, de – ő is az Úrhoz tartozik. A csalódás felhangját hordozzák a harmadik szakasz nyitó sorai:

„Nem hittem volna hogy külön beadványt

Nyújtok be végül...”

A csalódás hangja ez, mert a művészlét biztosíthat ugyan kiválasztottságot, különállást, megfogalmazhatja kételyeit, szembenállását Istennel, de mint halandó ember ő sem kivételezett, beletartozik a kliensek sorába. A költő-lét az, amely nem teszi „hajbókolóvá”, hisz neki megadatott, hogy versben fogalmazza meg a „külön beadványt”⁵. Istenhez való térése nem feladás, hanem a számvetés alkalmi inkább a halál mindenkire érvényes törvényének fenyegetésében. Maga a vers is értelmezhető egyfajta „beadvány”-ként – a befogadó olvassa a verset az elnémult Úr mellett, a befogadó kerül az Úr pozíciójába, ő az, aki a textuson ítélkezhet; a lírai én a befogadónak mutatja meg magát.

„Bocsásd meg nékem hogy sokat szerettem
S erényemnél többet nyomott a véték...”

Isten-metaforájától bocsánatot kérve a visszatekintés, az összegezés mozzanatát érhetjük tetten. Első olvasatra meglepő, hogy a szeretet miatt kér bocsánatot, de amint arra a vers szövegösszefüggése rávezet, itt egyáltalán nem a Szent Pál-i értelemben vett szeretetfelfogásra utal (vö. 1 Kor. 13,1–13), hanem a hedonista életvitelre, „az élvhajhászás, az érzéki örömek mértéktelen kergetése”-re (Bakos et al. 1979: I. 253.). Erre utal a „S erényemnél többet nyomott a véték” összegező-általánosító sor.

A bűnbánat-számvetés gesztusa folytatódik a negyedik szakaszban:

„Egy-két paragrafust megszegtem én a
Tízből alpontokról nem is beszélve...”

A *Tízparancsolatra* utalva, a parancsok tükrében is felvillantja életét, mintegy kifejezve, hogy tud róla (keresztény kultúra), tudja, vétkezett, ha azok felől nézi életét, de egyben sugallja azt is, hogy élete, bűnei, cselekedeteinek motivációi bonyolultabbak, áttételesebbek annál, sem-hogy a tíz főparancs szerint azok számbavehetők lennének. Kisebb bűneiről is tud, de ki tudja mindazokat számontartani? Erre utal beszédmódjának fesztelensége: „alpontokról nem is beszélve”.

A negyedik szakaszban kétszer olvashatjuk az *én* személyes és a *magam* visszaható névmást: „megszegtem *én* (...) / Tudom hogy nem te *én* *magam* sodortam / *Magam* halálos bűnbe és veszélybe” (kiemelés tőlem - B. L. L.). Az egyes szám első személyű személyes névmás és a visszaható névmás ismétlődése nem annyira a közömbös Úr felmentésére utal, mint inkább arra, hogy a lírai alany – tudatában lévén hibáinak – következetesen magára vállalja tetteinek, életének következményeit is. A személyiség autentikussága, az, hogy tudatában van cselekedetei súlyának, hogy felelősséget vállal értük, egyben az Istennel való szakítást is jelenti, azt, hogy nincsenek elvárásai Tőle (akárcsak a *Gecsemáné* című versben).

Az ötödik szakaszban ez az Istentől való függetlenségi vágy a szembenállás, az Úr tagadásának megfogalmazódása. A szenvedést és halált egyedül vállaló ember hangja csendül fel ismét, mintegy „zsol-tárosan ismételve” (Szerdahelyi 1995: 271) a vers nyitó sorait: „Nem kérek tőled szívesen”. A halál, a befejezettség felől nézve az életet, nem kíván megalkudni, kompromisszumot kötni. Nyíltan kimondja: „hiszen

/ Tudod hogy nem szeretlek Istenem". Nem alázkodik meg, helyette a teljes elutasítást fogalmazza meg, sőt, feltételeket szabva parancsol (Szigeti 1996: 67):

„Hagyj élni akkor talán meg is szeretlek
S hagyj élni engem akkor is ha nem...”

A megszeretés esetleges, kétesélyes. Egyetlen kérése van: „Hagyj élni”. Az életigenlést, az élet mellett való döntést, a létért szóló könyörgést úgy jutattja kifejezésre, hogy közben nem ígéret felelőtlennül: minden egyes szavát megfontolja, s úgy kéri az életet, hogy nem teszi függővé az Isten megszeretésétől. Független létet kér, követel.

Az utolsó szakasz első sorában is ismétlést, a zsoltárra jellemző poétikai eszközt találunk; az első két szakasz ismétlődik meg egyetlen metaforába sűrítve: „Egek bürokratája”. A kozmosz hivatalnokja jelenítődik meg. A lírai alany elismeri hatalmát: „egy pecséttel / Aláírással még megmentenél”. Tudja, hogy hatalmában áll életének megmentése, csak az ehhez szükséges hite nincs meg. Erre utal a feltételes módú ige: „megmentenél”. Akár József Attila vagy Szilágyi Domokos verseiben: a beszélő eljut a határig, addig, ami ésszel belátható, de ami a racionalitáson túl van, az számára a semmivel való szembesülés. Nehezen tudna hinni a *Gecsemáné* vagy a *Zsoltár* című versek Urának.

„Átkoztalak de most megáldanálak
Ahogyan áld vagy átkoz mind ki él...”

Az utolsó két sor azt a nyelvtörténeti tényt használja fel, hogy „az átkoz korábbi formája áldkoz volt” (Nagy 1995: 92). A versben a két szó közötti határ elmosódik, hiszen mindkettő elismeri Isten létét, csupán annyi a különbség, hogy e kontextus függvényében a „megáldanálak” feltételes módja a kegyelem hiányára vall, amelyre a pozitív Isten-valláshoz szükség lenne.

E kegyelem-hiány függvényében értelmezhető a vers műfaja, hangneme is, és foglalható össze én és Isten viszonya.

Árpás Károly egy helyütt jóbos, ábrahámos felelésről beszél Baka versével kapcsolatban, amely voltaire-iánus ateizmussal színeződik (1995: 53). Ha árnyalni szeretnénk e megállapítást, akkor azt tehetnénk még hozzá, hogy megvan a versben a panaszkodó, illetve a bűnbánati zsoltárok hangvétele, számvetése (vö. Révai 1995: 766), de természetesen e költemény ennél sokkal több. Az Istenhez fordulás ambivalens voltából adódóan kifordított zsoltárnak is nevezhetnénk, hiszen érvé-

nyesek a szövegre Fried István szavai, melyek szerint az előszövegekben rejlő értelmezési lehetőségek fölmérésével, átértelmezésével, egy-két elemének új kontextusba állításával „a tökéletesre formált (elő)szövegeket nem kevésbé tökéletes saját szövegbe integrálja.” (1996:89) „A költő nem tehet mást, mint szembenéz az elhasználódott szövegekkel, és megkísérli, hogy átértelmezze, deretorizálja, sőt: dekanonizálja.” (Uo. 99.)

A *Zsoltár* szövege a panaszkodó vagy bűnbánati bibliai zsoltárok átértelmezése, továbbírása, dekanonizálása. Az Istenhez forduló lírai én hangneme nem mértéktartó, nem is magasztos, ellenkezőleg: szemrehányást tesz Istennek, nevetségessé teszi, bürokrata hivatalnokként metaforizálja, s mindenhatóságát úgy ismeri el, hogy közben antropomorf, ellenséges istenképet konstruál. Olyan a *Zsoltárban* megjelenített Isten, akinek személytelen hatalmát hallgatásba burkolóztatása emeli ki, s már csak a monológiát mondó magára hagyott lírai én feleselése, perlekedése hallatszik,⁶ és a stempli csattogása, hisz kettejük között a kapcsolat nem valósul(hatot)t meg, a feloldás lehetetlen.

A HALÁLKÖZELSÉG TUDATÁBAN ÍRT KÖLTÉSZET

A *Találkozásom Baka Istvánnal* című alfejezetben úgy fogalmaztunk, hogy Baka verseinek többsége a halálközelség tudatában írt szövegek. Érvényes ez főként a *November angyalához* című kötet verseire, így a *Zsoltár*ra is, hiszen Baka már évek óta küzd a halálos kórral, amikor a kötet darabjait papírra veti. Baka Istvánra tényleg érvényesek Vörös István szavai: „nem akarom összemosni élet és irodalom dolgait, ugyanis egy következetes életműben el se lehet választani őket. (...) Elképzelhetetlen, hogy nagy művet hoz létre, aki költői és személyes énjének különvalóságából, mint valami biztos fedezékből figyelni munkáját, aki a mesterség gyakorlására szorítkozik.” (Vörös 1997: 43)

Mi, kortársak, bármennyire is törekszünk élet és irodalom szétválasztására, bármennyire is egy szöveg által kijelölt interpretációs nyomon kívánunk haladni, megfigyelhetjük, hogy ez Baka költészete esetében sokszor szinte lehetetlennek tűnik, hiszen a költő szenvedése, egyedülléte, halállal való vívódása előbb élet volt, és csak azután vált „vers-élet”-té, lírai sorssá. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy Baka versei nem csupán és nem elsősorban a személyes sorsból

fakadóan válnak a halálközelség és számvetés artikulációivá, hiszen ha fellapozzuk a költő korábbi köteteit, megfigyelhetjük, hogy a „vég közeleg” jelenvalósága ugyanúgy témája verseinek. Költészetére kezdettől fogva jellemző a lét- és szubjektumértelmező hajlam, a végső, nagy kérdések iránti érdeklődés, a halálközelség mint létfelfogás tehát nem egyidős e szövegek szerzőjének haláltusájával. Az irodalmár feladata pedig adott: a műalkotást, a Baka-életművet autentikus, önálló egészként kell tekintse és értelmezze az életrajzi adatok minimálisra csökkentésével vagy figyelmen kívül hagyásával, hiszen Baka versei éppen attól jó versek, hogy a mindenkori befogadó léttapasztalatát szólaltatják meg.

JEGYZETEK

1. „S tudom nem múlhat tőlem e pohár
Kitépem hát az angyalod kezéből
Magam hogy mégse úgy legyen ahogy Te
Akarod hanem ahogy én ahogy
Én akarom én akarom Uram.” (*Gecsemáné*)
2. Van valami problematikus ebben az Istenhez forduló tagadásban. Mégpedig nyelvi természetű probléma, amely adott már a *Gecsemáné* című versben is. Baka több interjúbán hangsúlyozza, hogy a verseiben megjelenő Isten (*Isten* mint szó, szimbólum, metafora, vagy allegória) vagy közömbös vagy gonosz. Ő a világban működő irracionális erőknek a neve. A versek alapján el is kell hinnünk neki, hogy Isten nem más, mint a büntetésosztásban élvezkedő diktátor. Amelyik versben az Isten név megjelenik, aligha nevezhető istenes költeménynek olyan értelemben, ahogyan azt például az Istenével vitázó Adytól megszokhattuk. Bár tudjuk, hogy veszélyes dolog Baka művei alapján én és Isten viszonyát transzcendens viszonyként tételezni – hiszen az Istennel való vitázás, a hozzáfordulás, az Ő megalkotottsága annak lehetősége, hogy a lírai én számot vethessen önmagával, magyarázatot keressen az élet mulandóságára, a méltatlan halál honnanjöttiségére –, nyelvi érvek alapján mégis kijelenthetjük (mint hipotézist, további vizsgálódások alaptételét), hogy a *Gecsemáné*, illetve a *Zsoltár* című versek istenképe megváltozott. Mint utaltunk rá: ambivalens viszony ez. Adott egyrészt a tagadás (amely – mint utaltunk rá – nem az), az Istennel való perlekedés, másrészt pedig a megnevezés személyes volta (birtokos személyraggal való ellátottsága). Íme néhány példa:
„(...) tréfálsz velem
Hogy annál jobban megalázz Uram...”

„Látlak ahogy Te engem sohasem...”

„(...) mégse úgy legyen ahogy Te
Akarod hanem ahogy én ahogy
Én akarom és akarom Uram...”
(Gecsemáné)

„Oly félszeg voltam véled Istenem...”
„Tudod hogy nem szeretlek Istenem...”
(Zsoltár)

A *Philoktétész* című ciklusból:
„Én itt vagyok de hol vagy te Uram...”
„(...) mégis árvád
Vagyok Uram (...)”
(*Én itt vagyok*)
Ez a kérdés további vizsgálódások tárgyát képezheti. (Kiemelések tőlem – B. L. L.)

3. Baka a művészlét nyújtotta kiválasztottságról, különállásról így nyilatkozik:
„(...) középszerű körülmények között középszerű minden tettem és gondolatom. Egyvalami talán nem az: hogy én meg tudok bizonyos dolgokat fogalmazni.” (Részlet a „*Lapozz föl engem és leszek...*” című portréműsorból.)
4. Azok közé a versek közé sorolható a költemény, amelyről Rába György azt állapítja meg, hogy az egyén eliteltségét harsogó metafizikai vádbeszédek Isten ellen.

IRODALOM

- ÁRPÁS Károly: A fohászkodó. Baka István: November angyalához. *Tiszatáj*, 11. 50–56.
1995
- BAKOS Ferenc – Péntek János – Teiszler Pál (szerk.): *Idegen szavak szótára*. 1–2. kötet, Kriterion, Bukarest
1979
- DOMOKOS Mátyás: Emlékek célkeresztjén. *Tiszatáj*, 9. 26–39.
1996
- FRIED István: Baka István „Számadása”. *Tiszatáj*, 9. 88–107.
1996
- GÉCZI János: 1975. X. 27. *Tiszatáj*, 9. 61–68.
1996
- NAGY Gábor: A lírai önértelmezés Baka István költészetében. *Hitel*, 7. 87–94.
1995

- RÁBA György: Sátán és Isten foglya. Baka István: Tájkép fohással. *Holmi*, 2. 284–289.
1997
- RÉVAI Nagy Lexikona. *Az ismeretek enciklopédiája*. XIX. Kötet: *Vár-Zsúri*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1926. Hasonmás Kiadás, Babits Kiadó
1995
- SZENT Biblia. *Azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott Szent Írás*. Magyar Nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás.
- SZERDAHELYI István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon. Z-Index*. 18. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 270–272.
1995
- SZIGETI Lajos Sándor: „Tűzbe vetett evangélium”. Baka István indulásáról és istenkereséséről. In: *Uő: Evangélium és esztétikum*. 57–71.
1996
- VÖRÖS István: Baka István: Tájkép fohással. *Kritika*, 1. 42–43.
1997

Nagy Imre: György Zsuzsanna (tusrajz)